

Det sete afhænger af øjnene, der ser

Formidling af fortidsminder i landskabet

Vores gennemkultiverede land er fyldt med spor efter menneskers virke i, med og mod naturen gennem årtusinder. Alle disse spor fortæller, men hvad og hvor meget de fortæller afhænger som bekendt af øjnene, der ser. Der ligger en stor og kontinuerlig opgave i at visualisere historien i landskabet og dermed tydeliggøre fortidsmindernes værdi. Mange steder i landet gøres en stor lokal indsats på området. Med Kulturstyrelsens projekt Danmarks Oldtid i Landskabet er der skabt mulighed for gennem 100 udvalgte fortidsminder at fortælle en sammenhængende oldtidshistorie for hele landet.

”Det er jo bare en bunke jord!” Avisoverskriften fra fynsk avis citerer en vred borger i Nyborg. Reaktionen skyldtes, at 100-meter-zonen omkring en fredet gravhøj forhindrede færdiggørelsen af en støjvold, som Nyborg Kommune ville etablere mellem motorvejen og et villakvarter. Sagen viste som så mange andre, at det er fint nok med fredede fortidsminder – bare de ikke ligger i vejen for nutidens behov. Sagen minder os også om vores fortsatte udfordring med at gøre fortidsminderne meningsfyldte og vedkommende for nutidens mennesker.

Danmarks Oldtid i Landskabet

I foråret 2008 åbnede den nye permanente udstilling om oldtiden på Nationalmuseet. Ved den lejlighed fødtes ideen om at igangsætte et parallelt projekt blot med udgangspunkt i fortidsminderne i landskabet. Mens selve fundene var udstillet på museet skulle formidlingen på fundstedet fokusere på et landskabsperspektiv og på samspillet mellem menneske og landskab.

Figur 1a. Markering af yngre jernalders hustomter. Luftfoto af Gl. Lejre (foto: Ole Malling)

Figur 2.
Rekonstruktion af brofag fra Raving broen (foto: Marianne R. Lindegaard).

Oldtidsudstillingen på Nationalmuseet dækker hele landets forhistorie fortalt gennem de nationale klenodier og de ypperste fund. På samme måde skal landskabsprojektet tage udgangspunkt i 100 særligt udvalgte fortidsminder spredt over hele landet. Fortidsminderne skal tilsammen præsentere en fortælling om hele oldtiden fra de første rensdyrjægere frem til vikingetidens konger. Udover en geografisk og kronologisk jævn fordeling skal der også være en passende spredning på typer af monumenter og fundsteder.

A.P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal donerede i 2008 15 millioner til Kulturstyrelsen til projektet *Danmarks Oldtid i Landskabet* (se link).

Projektet indledtes med et pilotprojekt, som især omfattede udviklingen af et nyt skiltekoncept for at sikre sammenhæng mellem de udvalgte lokaliteter. I slutningen af 2009 blev det egentlige projekt igangsat.

Ved årsskiftet 2011/2012 donerede samme fond yderligere 12 millioner til fortsættelse og afslutning af projektet, som dermed løber frem til medio 2014. Projektets anden fase sættes i gang i efteråret 2012.

Der gøres allerede en stor indsats i hele landet for at formidle fortidsminderne. *Danmarks Oldtid i Landskabet* spiller sammen med igangværende eller påtænkte initiativer. Den store bevilling betyder, at projektet kan give det løft, som der som regel ikke er ressourcer til. F.eks. i form af en sikring af arealet (køb af ejendom el.lign.) eller som en gennemgribende soignering for at lette den fremtidige pleje.

For lidt eller for meget?

Et vigtigt formål med formidlingen ved fortidsmindet er at give den besøgende en oplevelse af at være lige der, hvor det foregik. Man vil ofte tale om en autentisk oplevelse. I denne sammenhæng er spørgsmålet om autenticitet selvsagt vanskeligt, da vi hverken kan genskabe de oprindelige begivenheder eller være sikre på, at vores fortolkning af fortidsmindet er korrekt. Omvendt ved vi, at der skete noget netop her, så oplevelsen af at befinde sig på selve stedet kan på den måde i den sammenhæng forstås som autentisk. Det vigtigste er, at oplevelsen er meningsfuld for gæsten ud fra hans eller hendes præmisser. Fantasien skal hjælpes på gled, men vi kan ikke styre oplevelse og udbytte. Det, vi kan gøre, er at give et kvalificeret grundlag at opleve på.

Figur 1b. Markering af yngre jernalders hustomter. Betonstolper i Gudme (foto: Per O. Thomsen).

I pressen har for nylig været kritiske røster over en over-formidling af naturen. Kritikken er rettet mod en formidling, som sætter alt for meget system på naturoplevelser, som dikterer hvordan oplevelsen skal nydes og som dermed fjerner den besøgendes mulighed for at opleve på egne præmisser (Seifert 2011). Denne holdning kan selvfølgelig også mødes i forhold til formidling af fortidsminderne. Hvor bastant skal man formidle, og hvor meget skal man overlade til den besøgendes egen fantasi? Én ting er helt sikkert: Uanset hvor snittet lægges, vil der være besøgende, som hellere vil have haft mere eller mindre information og fortolkning.

Tidslommer og tidsrejser

Som fagfolk vil vi gerne byde så mange som muligt ind i kredsen af fortidsmindeoplevelere og dermed forhåbentlig fortidsmindefans, men vi vil på den anden side også gerne bevare en særlig uforstyrret stemning. I områder, hvor der findes mange fortidsminder af samme type, kan man komme de forskellige synspunkter i møde ved, at ét fortidsminde udvælges som repræsentant for hele monumentgruppen. På det

udvalgte fortidsminde gennemføres så en for nogle (måske især fagfolk) bastant formidling baseret på en meget konkret fortolkning af anlæg og begivenheder. Et kendt eksempel er fornborgen Eketorp på Øland. Eketorp er én ud af mindst 19 fornborge på Øland. Borgen fremtræder i dag som en rekonstruktion opført direkte ovenpå de udgravede tomter af de oprindelige huse og ringmure og sammensat af to forskellige faser af borgens brug. Her levendegøres borgens liv og aktiviteter, som man forestiller sig, de har været i jernalderen og middelalderen. De mange andre borge på Øland ligger mere anonymt hen enten på for menigmand helt ukendte steder eller kun let formidlede som f.eks. Ismantorps borg. En del turister vil foretrække den uspolerede atmosfære og tidslomme ved Ismantorps borg, mens rigtig mange andre intet udbytte vil få ud af de tilsyneladende rodede og kedelige stenkupper, som udgør de velbevarede oprindelige husruiner. De vil i stedet få en stor oplevelse ud af at tage på tidsrejse i Eketorps livlige borg.

Danmarks Oldtid i Landskabet har benyttet sig af et tilsvarende princip ved formidlingen af de mange megalitter på Møn. I jættestuen Klekkendehøj er der

indrettet en udstilling som visualiserer, hvordan man kan forestille sig kammerets indre har været fyldt med begravede mennesker, lerkar, ravperler og andre gravgaver. Ideen er, at har man først besøgt Klekkendehøj, vil man i langt højere grad kunne forestille sig at de andre megalitter, man kan besøge på Møn, engang ikke kun var kliniske og tomme stenkonstruktioner, men at de i høj grad var monumenter med en vigtig plads i stenaldrens tilværelse.

Figur 3a. Tegning til skilt.
Dramatiseret tegning af Egtvedpigens gravlæggelse.
Tegnet af Sune Elskær.

Skilte og entreprenørarbejde

Projektets midler til at skabe gode oplevelser er f.eks. dramatiserede tegninger, som skal anså en umiddelbart relativt simple og konkrete. Lokaliteten gøres tilgængelig på helt traditionel vis ved etablering af parkeringspladser, trampestier og hvis muligt særligt befæstede stier til kørestolsbrugere. Herunder hører også sikring af adgang til fortidsmindet ved indgåelse af tinglyste aftaler med lodsejere eller i visse tilfælde ved køb af ejendom, så den fremtidige drift og pleje overgår til staten eller en anden offentlig instans. Oplevelsen af fortidsmindet understøttes desuden af omfattende rydning af vegetation, istandsættelse og førstegangspleje. En stor del af projektets midler går til dette entreprenørområde, som for de fleste fortidsminders vedkommende er tiltrængt.

Udgangspunktet for arbejdet med hver enkelt lokalitet er at finde ind til netop dette steds fortælling samt at få fortællingen vinklet i forhold til temaet om mennesket i landskabet. Alle tiltag, uanset om de vedrører skiltene layout eller arbejdet med motorsaven, er bundet op på dette fælles udgangspunkt. Et andet indgåelse af tinglyste aftaler med lodsejere eller i visse

tilfælde ved køb af ejendom, så den fremtidige drift og pleje overgår til staten eller en anden offentlig instans. Oplevelsen af fortidsmindet understøttes desuden af omfattende rydning af vegetation, istandsættelse og førstegangspleje. En stor del af projektets midler går til dette entreprenørområde, som for de fleste fortidsminders vedkommende er tiltrængt.

Udgangspunktet for arbejdet med hver enkelt lokalitet er at finde ind til netop dette steds fortælling samt at få fortællingen vinklet i forhold til temaet om mennesket i landskabet. Alle tiltag, uanset om de vedrører skiltene layout eller arbejdet med motorsaven, er bundet op på dette fælles udgangspunkt. Et andet væsentligt udgangspunkt er desuden, at formidlingen skal kunne fungere alene og uden guidning.

De konkrete tiltag på lokaliteterne kan involvere konstruktioner, der fremmer forståelsen som f.eks. opmærkning af hustomter (figur 1a & b), et voldforløb eller en ny rekonstruktion (figur 2). En af de omkostnings-tunge lokaliteter er f.eks. Fyrkat, hvor de eksisterende markeringer (flere hundrede beton-klodser) af husene skal repareres eller udskiftes.

Information leveres på traditionel vis af skilte. Fordelt på forskellige skilte tematiseres over tre emner: Landskabet, mennesket og selve monumentet. Teksterne skrives som regel af det lokale museums ekspert, og skiltene indeholder stemning eller pointere en overraskende vinkel forskellig fra rekonstruktions tegningerne, hvis formål det er at forklare (figur 3a & b). Fortællingerne skal være baseret på den nyeste viden, derfor har projektet i enkelte tilfælde investeret i mindre udredninger af relevante problemstillinger.

Figur 3b. Tegning til skilt.
Rekonstruktionstegning, der forklarer vejforløbet ved Gryet på Bornholm. Tegnet af Sune Elskær.

Skiltene suppleres med digital formidling. Dels ved henvisning til Kulturstyrelsens site *1001 fortællinger om Danmark* (se link) men også ved henvisning til andre sites vha. QR-koder. Aktuelt er fortidsmindern omkring Bølling Sø og Hammerum pigens findested formidlet i samarbejde med Museum Midtjyllands projekt *Digitale Tråde i Landskabet*. Det betyder, at stenalderlokaliteterne rundt om Bølling Sø både har et skilt, samt at man via en QR-kode kan downloade en applikation til mobiltelefonen med yderligere oplysninger om fundet samt med en digital rekonstruktion af den præcise lokalitet (augmented reality). Desuden er der fremstillet en lille tegnefilm med en fiktiv historie om pigen, som kan downloades fra skiltene ved Hammerum pigens findested. Det er oplagt, at hvis man ønsker at nå så stort et publikum og så mange målgrupper som muligt, må forskellige tilbud med hver sit potentiale kombineres (figur 4).

Den gængse holdning er, at skilte skal være så få og så diskrete som mulige. Skilte er i sig selv en visuel forstyrrelse af oplevelsen af fortidsmindet. Det var måske ideelt, om skilte helt kunne erstattes med digital formidling. Mange besøgende har dog stadig ikke de nødvendige smartphones, og vigtigt er også, at en moderat

brug af skilte kan fungere som orienteringspunkter i landskabet. Man kan anse skilte for at være gammel-dags formidling, men de virker som regel efter hensigten! Der er her, det er! Det er herfra, du skal kigge ud!

De udvalgte fortidsminder

At udvælge 100 fortidsminder af national betydning blandt mere end 30.000 fredede fortidsminder er selvfølgelig en form for kanonisering. Det vil blive de nationale ikoner, der står først. 100 fortidsminder er dog så anseeligt et tal, at også mange mindre kendte lokaliteter kommer i betragtning, bl.a. fordi det også er et vigtigt mål at gøre fortidsminder på privat ejendom offentligt tilgængelige.

Et samlet bronzealderlandskab

Udvælgelsen af lokaliteter sker efter de nævnte kriterier om at dække hele landet, hele oldtiden og så mange fortidsmindetyper som muligt. Listen er til en vis grad dynamisk, og forskellige faktorer har indflydelse på optagelsen af lokaliteter. F.eks. er et par lokaliteter blevet formidlet som en direkte opfølgning på en afsluttet fredningssag. Det gælder Vejlekro køkkenmøddingen ved Fårevejle, som blev fredet i

Figur 4. Der skal være mulighed for at fortidsmindet kan opleves forskelligt af forskellige målgrupper. Man kan tålmodigt lytte til guidede fortællinger, eller man kan kravle rundt på gode stenkonstruktioner! Men alle behøver ikke at være med hver gang (foto: Eigil Nicolaisen).

Figur 5. Dyse foran Lindøværftets kraner i Munkebo (foto: Marianne R. Lindegaard).

2010. Den private lodsejer blev kompenseret for ikke at dyrke området og i stedet lade det ligge hen i græs. For arkæologerne blev et fortidsminde og en væsentlig videnskabelig ressource sikret for fremtiden, men for at give fredningen umiddelbar værdi for andre, var det oplagt at følge den op af en formidling på stedet. Det er ikke let at formidle en skaldyngede under et græstæppe, men præcis på dette sted er landskabsudviklingen meget tydelig i de forskellige trin fra stenalderhavet til inddæmningen af Lammefjorden. En anden lokalitet, der på samme måde formidles som afslutningen på en fredningssag, er landskabet omkring den berømte Madsebakke klippe på Nordbornholm, hvor nye felter med helleristninger fortsat dukker op. Udover muligheden for at fortælle om det fantastiske område er det oplagt, at formidlingen kan være med til at gøre fredningen meningsfyldt for borgerne i området. Umiddelbart vest for det ny-fredede areal ligger det store fredede Hammersholm område, og formålet med formidlingen er bl.a. at få de to moderne adskilte arealer til igen at hænge sammen som ét stort bronzealderligt rituelt landskab.

Neolitikum i et industrikvarter

I Munkebo ved Kerteminde ligger flere dysser og jættestuer som resterne efter en tæt neolitisk bebyggelse rundt om Kertinge nor. Flere megalitter ligger mellem umiddelbart ucharmerende fabriks-haller, lagerbygninger o.lign., hvor mange mennesker færdes hver dag. En nabo til et par jættestuer henvendte sig, fordi han ville bekoste et skilt, som kunne fortælle om fortidsminderne. Projektet tog

tråden op og etablerede formidling og soignering af flere af megalitterne i området. Normalt forbindes besøg til fortidsminder med ture ud i smukke natur-landskaber. Megalitterne i Munkebo er helt klart uden idylfaktor – alligevel fortæller de til de mennesker, som i dag færdes her, at der har boet andre her før dem, og at deres måske lidt trøstesløse lokalområde har historisk værdi. På den måde ligger projektet på linje med tankerne i Kulturstyrelsens og Odense Bys Museers afsluttede projekt *Arkæologi som værdiskaber* (se link). I Munkebo er den særlig krølle på historien, at nu hvor Lindøværftet er lukket, bliver byen selv kulturarv som et monument over industrikulturen. Megalitterne og Lindøkranen er fortællinger fra forskellige tidslag i det samme landskab, som mennesker færdes i og præger (figur 5).

Tidsdybden i landskabet

Lokaliteter, hvor flere tidsperioder kan opleves, er oplagte valg. Ved Klebæk høje eller Bække monumentet i Midtjylland har mindst tre perioder afsat spor i landskabet. Ældst er de to bronzealderhøje, som udgør en del af en høj række og dermed en kommunikationslinje i landskabet. I vikingetiden opføres derpå den velkendte skibssætning med en runesten som stævnen. Midt igennem skibssætningen går derpå et vejspor som er et ældre forløb af hærvejen. Måske er det kommunikationslinjen, der har været afgørende for hele monumentet og den, der på denne måde binder flere årtusinder sammen i en helhed. Formidlingen af denne helhed kan medvirke til en forståelse af det dynamiske landskab.

Fortiden i byen

Bynære naturarealer bliver flittigt brugt af løbere, hundeluffere mm. Gammel Hestehave i Svendborg rummer adskillige fredede høje, en hellekiste samt en stor sten fyldt med skåltegn. Området er nu formidlet og anlæggene plejet, så der bliver mulighed for at få en ekstra oplevelse ud af søndagsgåturen og en indsigt i en stor bronzealderbygd, som lå her længe før Svendborgs eksistens. Budskabet er igen, at fortiden findes overalt, hvor vi færdes, og at andre før os været med til at forme landskabet. Hvis vi fortsat vil opleve denne dimension på tilværelsen, er vi nødt til at passe på de vidnesbyrd, der er tilbage. Som professionelle er vores udfordring at give almindelige mennesker mulighed for at nå til denne konklusion.

Formidling og/eller formidling

Det er en stor udfordring at skulle præsentere en tilstrækkelig attraktiv formidling og skabe opmærksomhed omkring denne, så fortidsmindet reelt bliver besøgt, og så den besøgende får en positiv oplevelse. En særlig udfordring er mødet med de mange følelser og meninger om formidlingen af et specifikt fortidsminde. Det er både besværligt og glædeligt, for det viser fortidsmindets væsentlighed for mange interessenter. Mange lodsejere er stolte af "deres" fortidsminde, og vi møder holdninger lige fra opfattelsen af, at et enkelt skilt er "tivolisering" og til, at vi helst skal opføre et helt lille museum på stedet. Holdningerne kan også variere af æstetiske grunde – er det f.eks. pænere at opmarkere hustomter med græstørv frem for beton (se figur 1a & b)?

Der kan opstå en konflikt mellem på den ene side et ønske om at formidle et fortidsminde og på den anden side at sikre dets bevaring. Det er dog ikke nødvendigvis et enten-eller men kan være et både-og. Et eksempel er diskussionen om, hvorvidt helle-ristninger skal opmales. Madsebakke klippen på Bornholm er så stort et turistmål, at alle klippens kendte motiver for længst er malet op. De mange motiver, der findes på andre og spredte felter i hele Madsebakke-Hammersholm landskabet er vanskeligt tilgængelige for langt de fleste besøgende (inkl. arkæologer) men er omvendt også en bevaringsmæssig udfordring. I projektet har vi valgt at løse dilemmaet ved at male et enkelt motiv på en række udvalgte klippeflader, som ligger på en naturlig gåturs-rute. Ved hjælp af en QR-kode kan man downloade et

billede af det fuldt optrukne helleristningsfelt og selv gå på jagt på klippen efter de ikke malede motiver. På den måde beskyttes de fleste motiver for opmaling samtidig med, at den besøgende får en særlig oplevelse af selv at skulle "finde" motiverne.

For gæsten er det en oplevelse at erfare, at der er mere liv på klippefladerne, end hvad han eller hun lige kunne se i første omgang. Og det er, hvad det drejer sig om: At få åbnet øjnene og få syn for alt det et landskab set med et tidsperspektiv kan indeholde – hele det mylder af mennesker, historier og begivenheder, som befolker landskabet. At gøre det, som vi akademikere kalder at læse landskabet. Så vil man også forstå, at en gravhøj ikke bare er en bunke jord... Det vil være en fortsat diskussion af hvor lidt eller hvor meget, der skal formidles og, hvor bastant vi skal præsentere vores viden. Omvendt kan ingen nok være uenig i, at det er nødvendigt at åbne en dør til oplevelsen, når den besøgende som forudsætningsløs står foran et specielt monument eller et uforståeligt spor i landskabet. Vi har et ansvar for at præsentere muligheden og stille oplevelsen til rådighed både af hensyn til fortidsminderne, men også fordi denne enorme oplevelses- og turistmæssige ressource er helt ukendt for mange borgere i Danmark.

Link

Danmarks Oldtid i landskabet
www.kulturarv.dk/danmarksoldtidilandskabet

1001 fortællinger om Danmark
www.kulturarv.dk/1001fortaellinger/

Arkæologi som værdiskaber
www.kulturarvsomvaerdi.dk/

Litteratur

Seifert, M. 2011
Naturens sjæl kan ikke formidles. Hvorfor virker moderne naturformidling så meget mod sin hensigt?
Kronik i *Politiken* 8. december 2011.
<http://politiken.dk/debat/kroniker/ECE1472922/naturens-sjael-kan-ikke-formidles>